

OSMAN GAZİ'DEN GAZİ MUSTAFA KEMAL'E ANADOLU GAZİLERİ

“Anatolian Gazis From Osman Gazi to Gazi Mustafa Kemal”

*Selahattin DÖĞÜŞ**

ÖZET

Bu çalışmamızda amacımız, Osmanlı devletinden Türkiye Cumhuriyeti kuruluncaya kadar ki süreçte, Anadolu'da canlılığını devam ettiren gaza ruhu ve ideolojisinin tarihi seyrini anlatmak ve M. Kemal'in de bu ruha olan inancını ortaya koyarak, Milli Mücadeledeki rolünü ortaya koymaktır. Türklerin yaşadığı Horasan ve Maverâünnehir bölgelerinde, ilk zamanlar Müslüman Arap gazileri faaliyet halindeyken, Türklere İslamî değerlerle birlikte gaza düşüncesini de aşlamış oldular. Artık Arapların gaza faaliyetlerine, Müslüman olsun olmasın, Türkler de katılır olmuştu. Önceleri doyumluk kazanma amacıyla, alplik ve kahramanlık adına yaşayan bu düşünce, Türklerin Müslüman olmasıyla, kutsal bir özellik kazandı ve gazilik idealine kolay bir şekilde dönüşmüş oldu. Gaza düşüncesi, Türklerin Anadolu'yu istilasını daha da hızlandırdı. Bu ruh sayesinde Anadolu'da gazi karakterli birçok devlet kuruldu. Anadolu'ya karşı başlayan, batıda Haçlı, doğuda da Moğol kışkacı, Anadolu'da Türkler arasında gaza ideolojisinin ön plana çıkmasına sebep oldu. Artık Anadolu'da gaza düşüncesi, diğer İslam dünyasındaki cihat anlayışından bambaşka bir anlam kazandı. Tarihte Türklerin en büyük imparatorluğunu kuran Osmanlılar, kuruluşunu gaza ideolojisi üzerine bina ettiler. Osmanlı'nın yıkılışına kadar gaza ruhu, Anadolu'nun siyasi ve ekonomik hayatında hep canlı kaldı. Osmanlı devleti yıkılıp da milli bir mücadele başladığında, Anadolu'da kökleşmiş olan gaza ruhunun çok önemli rolü olmuştur. Mustafa Kemal bu yüzden TBMM'den gazi unvanını alarak Milli Mücadeleye devam etmiştir. Anadolu'nun Gazi Mustafa Kemal'e olan inanç ve güveninde, bu ruhun Anadolu'nun sinesinde kökleşmiş olmasının büyük etkisi olmuştur. Gaza konsepti, Mustafa Kemal'in de Milli Mücadele sırasında dayandığı dinamiklerden biri olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Gaza, cihat, gazilik, Anadolu, Osman Gazi, Gazi Mustafa Kemal, Milli Mücadele.

ABSTRACT

In this paper, I aimed to search Anatolian Gazi institution and ideology, which was very vigilant during the Ottoman times to republican era, giving importance to Mustafa Kemal's policy, who respected and even used Gazi tradition during the War of Independence and thereafter. Muslim Arab pioneers, who were seen around

* Yrd. Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi (e-mail: dogusselahattin@yahoo.com)

Khorasan and Maveraünnehir regions in 10th century, introduced Gazi traditions to newly Islamized Turks and the Turks successfully practiced this ideology for the centuries from Central Asia to Anatolia and Europe. The Turkish Muslim and non-Muslims alike joined the Arabs Gazi (holy war) movements. Before the Islam Turkish warriors fought for booty to sustain their daily life under alplik and bravery ideology pre-Islamic thought of bravery became a holy institution of gaza and jihad when Turkish converted to Islam. Crusaders and non-Muslim Mongol invasion of Anatolia strengthened the Gazi ideology among the Turks. Ottoman Empire was built on Gazi ideology and this ideology was always vivid until the end of the Empire from Anatolia to the Balkans. Mustafa Kemal who was aware of Turkish political heritage, used gazi ideology during the Turkish war of independence. He enjoyed receiving gazi title from Turkish parliament and he signed his name as Gazi Mustafa Kemal. Gazi Mustafa Kemal, can be explained as the basis of the structure of the idea of Anatolia. Two main grounds that Mustafa Kemal relied on were the Anatolian people and the spirit of jihad which was the basis of Turkish national value system.

Key words: Gaza, jihad, Osman Gazi, Gazi Mustafa Kemal, national war of independence.

GİRİŞ

İslam dünyasında, özellikle Anadolu'da, gaza ideolojisinin ve hareketlerinin ön plana çıkmış olması, bir yandan Moğolların Selçukluları bozguna uğratarak (1243) Anadolu'da hakimiyet kurmaları, öte yandan Anadolu, Suriye ve Mısır'a karşı Batıdan Haçlı saldırılarına bağlı bir gelişmedir. Bu konuda Moğollar, Papalık ve Bizans ile de diplomatik ilişkilere girişiyordu. İşte bu durum karşısında kutsal savaş, gaza, bir ölüm-kalım sorunu olarak ortaya çıktı. Anadolu'da, gaza ruhu özellikle Türkmenleri heyecanlandırmaktaydı. Çünkü bağımsız hareket etme ve bu uğurda sürekli mücadeleyle geçen yaşam biçimi, Türkmenlerin karakteristik özelliğiydi. Batı Anadolu'da Gazi Türkmen beyliklerinin yükselişi bu gaza etkinlikleri çerçevesinde ele almak gerekir. Daha Malazgirt zaferinden (1071) sonra Doğu Anadolu'da kurulan Saltuklar, Mengücekler, Artuklu ve Danişmendliler gibi ilk Türkmen devletleri de birer gazi devleti idi. Mengücek Gazi, Gazi Saltuk, Artuk ve oğlu İl-gazi, Danişmend Gazi gibi daha birçok Türkmen fatihi o dönemde Anadolu'yu parsellemeye başlayan gazi komutanlardı. Bu Türkmen gazi liderlerinden bazılarının türbeleri, abidevi eserler olarak günümüze kadar gelmiştir. O. Turan, "Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi" adlı önemli eserinde, Anadolu Türklüğünün temellerinden olan bu küçük devletlerin, Türkmen (Oğuz) göçmenlerinin Anadolu'ya taşınmasına öncülük eden ilk gazi teşekküller olduğunu anlatmaktadır. Diyar-ı Rum'u yani Bizans Anadolu'sunu çok iyi tanıyan gaziler, çok uzak ülkelerden gelen Türklere ve daha da fazla göçebe

kabilelere karşı doğal koruyucular olarak kabul edilmiş gibiler. Türk fütuhatında önderliği, bunun için hazır olan gazilerin yapmış olması, Anadolu'nun kültürel geleneklerinde köklü bir kopmanın gerçekleşmesini önlemiştir.

Danişmend Gazi'nin kahramanlık öykülerini anlatan Danişmendname, yüzyıllarca Anadolu ve Rumeli Türkmen gazileri içinde zevkle okunuyordu. Danişmendliler, kendilerini Fırat-İslam uçlarının ve Anadolu'nun sonraki Türk gazilerinin hatta Balkanlardaki Osmanlı gazilerinin de ünlü kahramanı Seyyid Battal Gazi'ye dayandıklarını öne sürüyorlardı. Anadolu'da ilk gazi hareketi, şüphesiz İslam'ın en önemli sınırı olan doğu Anadolu'da başlamıştır ki bölgedeki ilk gaziler, Arap fatihleri idi. El-Battal lakabıyla şöhret bulan Emevi komutanının, Anadolu'da Türkler arasında yayılan kahramanlık menkıbeleri, destanlaştırılarak Battalname derlenmiştir. Bu eser, Danişmendname başta olmak üzere Anadolu ve Balkanlar'da ortaya çıkan birçok gazavatname türü esere ilham kaynağı olmuştur. Oğuz Kağan ve Dede Korkut destanları gibi Oğuznamelerin alplarıyla Danişmendname ve Saltukname gibi menakıbnamelerin gazileri, aynı kahramanlık temasını işlemektedir.

Önceleri Fırat boylarında uç bölgelerinde faal olan gaziler, Anadolu Selçukluları zamanında da daha da batıda yoğunlaşarak, Bizans sınır boylarında askeri bir teşkilat oluşturmuşlar ve Selçuklu sultanları da bu teşkilat mensuplarına özel bir statü tanımıştır. Selçuklu hakimiyetine giren Danişmendli Türkmenlerin çoğu batı uçlarına sevk edilmişlerdi. Danişmendiler gaziydiler ve hala gazi olduklarını söylemekten gurur duyarlardı. Doğudaki gazilerin geleneklerini sürdüren bu uç Türkleri, güneybatı sınırını oluşturan Dalaman ırmağına, o dönemde Seyyid Battal Gazi anısına Battal adını vermişlerdi. Selçuklu sultanlarınca daima ilgilenilen Seyyid Gazi külliyesi, kutsal savaşa onları motive eden bir gazi ziyaretgahıydı. Batı uçlarındaki bu makam, Türkmen kabilelerine hakim olan gazi zihniyeti ve ruhunu açıkça göstermektedir (Witteck, 1999: 8; 1985: 35).

Gaziler, Abbasi Halifesi Nasır tarafından 1200 yıllarında yeniden teşkilatlanan fütüvvet örgütüne bağlı mistik eğilimli bir zümredir. Ahilik gibi, birçok sosyal ve iktisadi örgüt, kendilerine ahlaki rehber olarak fütüvveti temel almışlardı. Gazinin çoğulu olan guzat, fityan ve ayyar (Özcan, 1991: 296) adları altında guruplandırılan bu zümreler, her devlet yönetiminin göz ardı edemediği bir kuvvet olmuştur. İhtiyaç anında bu güçler hazır kuvvet durumunda idiler. Bu son büyük Abbasi halifesi, bütün enerjisini, halifelüğün dünyevi gücünü arttırmaya ve Müslümanları Haçlı saldırılarına karşı örgütlemeye sarf etmişti. Bu yüzden askeri önemi olan bütün güçleri düzene sokarak halifenin şahsına bağlamayı hedef almıştı. Toplumsal ve ekonomik bakımdan halkın geri kalanından farklı olan bu

unsurun, daha şövalyece örgütlenmesi gereği açıktı. Gazi örgütlenmeleri, tam da rehber ilkeleri olan kafirlere karşı cihat düşüncesi nedeniyle gerekli nitelikleri pek güzel tutturuyorlar ve halifenin planına mükemmel bir uyum sağlıyorlardı. Böylece Bizans sınırlarında kurulan Türk devletleri de hakimiyetlerini böyle bir meşruiyet kanalıyla desteklemek istemişlerdi. Gaza düşüncesi üzerine hareket eden Osmanlı hükümdarları, kuruluşundan yıkılışına kadar, tahta çıkış merasimlerinde hep fütüvvet kurallarını uygularlardı ve kendilerine gazi unvanı bir törenle verilirdi. Orhan Gazi Bursa'nın fethinden sonra yaptırdığı camiin 1337 tarihli kitabesinde: "Sultan, İbn Sultan el-guzat gazi ibn el-gazi.." unvanını kullanmıştır (Tevhid, 1926: 285-301). Uçlardaki diğer Türkmen beyliklerinde de bu gelenekler hakimdi. Mesela, XIV. yüzyılın ortalarında Eflakî'nin eserinde, Aydınoğlu hanedanından bir emire, Mevlevî derviş tarikatının şeyhi tarafından *gazilerin sultanı* unvanının verilışı anlatılmaktadır (Menakıbu'l-Arifinden naklen, Yazıcı, 1959: I, 485). Batı Anadolu beyliklerini 1332-1333 yıllarında dolaşan meşhur seyyah İbn Batuta, onların dini durumlarıyla ilgili bilgiler verirken, hemen hemen bütün beylerin yanında fakihlerin bulunduğunu ve onlara hürmet edildiğini tespit etmiştir. Bu arada Umur Bey'in faaliyetlerini gaza kelimesiyle açıkladığı gibi, Sinop'ta Kastamonu emiri Gazi Çelebi'den söz eder (İbn Batuta, 1330, 337, 355). Hemen hemen aynı döneme ait olan Ömeri'nin (öl.1348) eserinde de beyliklerden ve uç bölgesinden bahsedilmekte, yine guzat, gazve, gazavat tabirlerine rastlanır (Ömeri, 1988: 176-177). Müellif bölge hakkında verdiği bilgileri, bu yörede bulunan kimselerden naklettiğini, dolayısıyla bundan da bu kavramların halk arasında yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca burada Yıldırım Bayezid, "el-Gazi" diye geçmektedir.

Ancak Türk dünyasında her dönem için, gaza faaliyetlerinde asıl itici gücün din gayreti olduğu söylenemez. Henüz yerleşik hayatın genelleşmediği, konar-göçer ve atlı-göçebe hayatını sürdüren büyük Türkmen kitlesi için gaza, her şeyden önce bir kazanç yoluydu. Doyumluk elde etme kaygısı gazayı bir meslek dalı haline getirmişti. Zira Türkmenler, medreselerin ve ulemanın hakim olduğu şehir hayatının yaşandığı İslam anlayışından çok farklı bir popüler İslam anlayışına sahipti. Bu anlayışta İslam öncesi Orta Asya Türk inançlarının izlerini görmek mümkündür. Anadolu'yu vatan haline getiren de bu Türkmen guruplarıdır. İran ve Azerbaycan üzerinden Anadolu'ya akan Oğuz Türkleri, beraberlerinde Orta Asya sözlü gelenekleriyle, atlı göçebe kültürü ürünü olan alplık ve yiğitliğin hayatlarını şekillendiği ve bu özelliklerini canlı yansıtan Oğuznamelerle gelmişlerdir. Osmanlılar dahil, Anadolu'da kurulan bütün devletlerin ortak tabanını Oğuzlar oluşturmuştur.

Yerleşik hayata geçmekle bir sürdürülen Osmanlı merkezîyetçi politikaları, aynı zamanda kendi yönetim mekanizmasını pekiştiren Ortodoks bir İslam anlayışını hakim kılmaya çalışırken, atlı göçebe kültürünü yansıtan

alplık, alp-erenlik ülküsü, şehir kültürünü çağrıştıran gaziliğe dönüşecektir. Osmanlılar XV.yy'a geldiğinde artık yerleşik hayatın değerleri hakim olmuş ve bu dönemde yazılan Osmanlı kaynaklarında gazilik, Oğuz (Türkmen) geleneklerini yansıtmaktan uzak, koyu Sünni bir İslam anlayışını temsil etmektedir. Gaziler artık din gayretini esas almış, mal, mülk peşinde koşmak haramilik sayılmakta, gazilik şehir kültürü olarak anılmaktadır (Ahmedî, 1949: I/6-8).

Aşağıda ele alınacağı gibi, Osmanlı merkezîyetçiliğinin hakim olduğu XV. yüzyılda gaza geleneği bir evrim geçirmiştir. Bu dönemde eski menakıbnamelere dayanarak yazıldığı anlaşılan erken dönem Osmanlı kronikleri, gaziliği az çok medrese etkisinde kalmış, ulemanın yaşadığı, şehir kültürü olarak yansıtmaktadırlar. Dolayısıyla çoğu anonim olan ve gaza fikrini sürekli halk arasında canlı tutmaya yönelik kaleme alınan bu eserlere göre, asıl hedef ila-yı kelimetullah, ganimet sevdası ise bu kutsal savaşın bir meyvesi, bir sonucudur. İlhanlı hakimiyetindeki Anadolu'nun batı sınırlarında kurulan Türkmen beyliklerin de gazilik, Osmanlı hakimiyetine girinceye kadar, imparatorluk ordusunda asker olarak istihdam alanı ve servet edinme kaynağı idi.

Selçuklu devletinin dağılmasıyla birlikte, uç veya ucat olarak adlandırılan Batı Anadolu bölgesinde kurulmuş olan ve müttefik olarak hareket edebilen Türkmen beylikleri, siyasi açıdan az fark gösterecek de taban itibarıyla aynı inanış ve değerler manzumesinin hakim olduğu bir dünyayı oluşturuyorlardı. Bu yüzden XIV. yüzyılda bu devletçiklerin hepsi Osmanlı şemsiyesi altında kısa zamanda birleşti. Bütün bu Türkmen zümrelerini bir araya getiren ortak özellik, gaza fikri idi. Mesela Osman Gazi'nin bir imparatorluk ordusuna karşı giriştiği Bafeus savaşına, Anadolu'nun diğer sahalarından gelen birçok gazi iştirak etmiştir (İnalçık, 2000: 329). F. Emecen, Osmanlılar ve Batı Anadolu Türkmen Beylikleri Dünyası adlı eserinde, bir araya getirdiği çeşitli makalelerinde, Batı Anadolu bölgesinde başlayan bir Osmanlılaşma sürecinden bahsetmektedir (Emecen, 2005: 39). Buradaki Osmanlılaşma, siyasi olduğu kadar sosyal ve iktisadi açıdan da değerlendirilmelidir. 300 gemiden oluşan güçlü bir donanmaya sahip Aydınoğlu Gazi Umur, Ege Adaları ve Balkanlarda yaptığı gaza faaliyetleriyle destanlaşırken, Rumeli'de Süleyman Paşa ve Orhan Gazi'nin emrine girmekten çekinmemiştir. Anadolu'yu Türklerin ilk istila hareketlerinden Milli Mücadeleye kadar bu ruh, bir ideoloji olarak hep var olmuştur. Nasıl ki Osmanlı devletinin üzerine bina edildiği dinamik gücün adı gaziler, liderleri Osman'ın unvanı da gazi idiye, Cumhuriyet Türkiye'sini ortaya çıkaran Kuvay-ı Milliyecilerin de hepsi birer gazi, liderleri Mustafa Kemal de gazi unvanlı idi.

Gaza ve Cihat Kavramları

İslam dünyasında gaza ve cihat kavramları genellikle birbirin yerine aynı anlamda kullanılmıştır. Türkler arasında her iki kavram farklı anlamlar kazanmıştır. Kuran'da daha çok cihat ve mücahit kavramları geçmesine rağmen (Kuran, 3/156, 9/52), Türkler Anadolu'da özellikle "gaza" ve onun faili olan "gazi" kavramını tercih etmişlerdir. Hz. Peygamberin her iki kavramın faziletleri hakkındaki övücü sözleri (Kütüb-i Sitte, (1982): 7-11), Türklerde "ölürsem şehit kalırsam gazi" prensibinin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Türk-İslam tarihindeki fetih hareketlerinde, bu prensibin birinci derecede rolü olmuştur.

İslam dünyasında Arapça ve Farsça çeşitli ilmihâl kitaplarında gazilik konusu çeşitli adlarla ele alınmış, bazılarında kısa bazılarında ise ayrıntılı olarak işlenmiştir. Örneğin XV. yüzyılda yazılmış Şeyh Bedreddin'in Tashil ve Molla Hüsrev'in Durar adlı eserleri içerisinde kitabü'l-cihat bölümüyle risaletü'l-İslâm arasında ciddi benzerlikler bulunmaktadır (İnalçık, 2002: 77). Rumeli'deki gazalarıyla şöhret bulan, Karesi beyliği gazi liderlerinden Hacı İlbeği'nin bir Hıristiyan cariyesinden doğan ve dolayısıyla Türkmen gazisi soyundan gelen Şeyh Bedreddin'in (Divitçioğlu, 1996: 48) Rumeli'de gazilikle ilgili bilgiler vermesi önemlidir.

XIV. Yüzyılda, bir gazi beyliği olan Karesi topraklarında (Balıkesir), eski Arapça ve Farsça ilmihal kitaplarından faydalanılarak derlendiği anlaşılan ve Şinasi Tekin tarafından yayımlanan "Risaletü'l-İslâm" adlı eserde, gaza ve cihat kavramları hakkında geniş bilgiler verilmiştir. "Gaziliğin Yolları" olarak tanımlanan bu eserde (Tekin, 1989: 139-155), gaziliğin, erkânı ve şartları olan bir tarikat, bir teşkilat, hatta bir meslek olduğu işlenmektedir. Hem de öyle bir meslek ki, ticaret, sanat, tarım ve hayvancılıktan çok daha önde gelen toplumsal bir ekonomik faaliyet idi (Tekin, 1989: 140-143).

Türk-İslam tarihine bakıldığı zaman genel olarak din uğrunda savaşan her Müslüman'ın sıfatı olan gazi, dar manada ordudaki veya büyük şehirlerde muayyen zümreler için de kullanılmıştır. Horasan Gazileri, Semerkant Gazileri, Gaziyan-ı Rum (Anadolu Gazileri), Rumeli Gazileri gibi. Burada gazilik sadece cihat ruhunu yansıtan kutsal savaş olmaktan ziyade sosyo-ekonomik nitelikler taşıyan toplumsal bir gurubu belirtmektedir. Hem de dini ve siyasi meşruiyeti olan imtiyazlı bir zümredir.

Gaza ve cihat kelimelerinin manaları arasındaki farklılık, son zamanlara gelindikçe azalmış ve bir yerde her ikisi de eş anlamlı olmuştur. Cihat; düşman, İslam ülkesini işgal etmiş ise yapılan savaştır ve savaşmak herkesin boynunun borcudur. Dolayısıyla burada düşmanla savaşmak farz-ı Ayndır. Gaza ise; düşman İslam ülkesinde değilse veya işgal edilmiş bir Müslüman şehri çok uzaklarda ise yapılan savaşı belirtir. Burada savaşmak farz-ı kifayedir (Tekin, 1989: 140 vd.; Divitçioğlu, 1996: 45). Yani savaşan başka

Müslümanlar varsa, savaşmak herkesin boynunun borcu değildir. Dolayısıyla gaza, cihattan daha aşağı kategoridedir. Cihat ise daha kapsamlı ve genel bir hareketi ifade edebilmektedir. Yani Müslüman toplumun kolektif yükümlülüğüdür. Örneğin Emperyalist batıya karşı İslam dünyası veya ümmeti savaşa davet edildiğinde, cihat ilan edilirdi. Ancak gaza konsepti, zaman içerisinde anlam değişikliğine uğramıştır (Kafadar, 1995: 80).

Hangi gayeyle yapılırsa yapılmış olsun, sonuçta gazanın amacı İslam'ın gücünü yaymaktır. Yani daha çok fütuhat anlamına gelmektedir. XI. yüzyıldan itibaren, Asya steplerinden Anadolu'ya akan Türkler hep darülharp üzerine yürümüşler, savunma değil, saldırma durumunda bulunmuşlardır. Bu suretle gaza ve gazi kelimeleri, Türkçe'nin temel gündelik konuşma diline girmiş, hatta bunlardan gazi, yer adı ve unvan olmuş, gaza ve gazavat destanlarında, menakıbnâmelerde, Osmanlı kroniklerinde ve mimari eserlerin kitabelerinde kullanılmıştır. Cihat sözü ise, uç bölgelerinde anlatılan kahramanlık hikâyelerinde nadiren kullanıldığı gibi, erken dönem Osmanlı kroniklerinde de çok az geçmektedir. Osmanlı Türklerinde gaza ruhu öyle gelişmiştir ki Arap edebiyatındaki *megazi* türünün yerini, Anadolu'da gazavatnâme adıyla gelişen edebi türe bırakmıştır.

Yazı dili ile konuşma dili arasındaki uçurumun iyice derinleşmeye başladığı XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osmanlı aydınları, halkın konuştuğu dilden ve kullandığı kelimelerden mümkün olduğu kadar uzaklaşma modasına uyarak cihat ve mücahit kelimelerini tercih etmeye başlamıştır. Sonuç olarak bir yanda halkın nesiller boyu severek okuduğu ve dinlediği Battal Gazi, Danişmend Gazi destanlarında gaza ve gazi gibi kelimeler Türkçe'nin temel unsurlarından sayılarak devam ederken, öte yandan yüksek zümre edebiyatı mensubu şair ve münşiler marifetiyle, cihat, mücahit, mücahede gibi kelimeler, ötekilerin yanında yer almış, fakat bunlar hiçbir vakit gaza, gazi gibi kelimeleri dilden atamamıştır. Tanzimat dönemi edebiyatımızın önemli eserleri arasında da gaza ve alplık ülküsünün işlendiği ve canlı tutulduğu görülmektedir. Namık Kemal'in "Vatan Yahut Silistre" (1873) ve Abdülhak Hamid'in "Eşber" (1880) adlı eserlerinde bu kavramlar işlenmektedir.

TBMM'nin 19 Eylül 1921 tarihinde kabul edilen bir kanunla Türk ordusunun Başkumandanı Mustafa Kemal Paşa'ya gazi unvanı tevcih edilmişti. İşte burada Mustafa Kemal'in vatanını işgal etmiş olan düşmana karşı mutlak farz olan mücadelede, mücahit unvanı yerine, gazi unvanını tercih etmesi, kelimenin tarihi gelişim sürecinde Türklerde farklı bir anlam kazandığının bir başka örneğidir. Burada mücahit ile gazi arasında mana olarak bir fark kalmamışsa da, gazi kelimesinin, yüzyıllar önce Türkçe'nin temel kavramlarından biri haline geldiği için kullanılmıştır. Buna karşılık,

yıllarca vatanlarını işgal kuvvetlerine karşı savunan Kafkas, Afgan ve diğer Ortadoğu Müslümanları, Mücahit unvanını kullanmışlardı. Gaza fikrinin Osmanlıların ideolojisinden asla çıkmadığını vurgulayan I. Melikoff da, Türk dünyasında her iki kelimenin anlam bakımından farklılığını, özellikle Osmanlılarda gaza kelimesinin hakim olduğunu vurgulamıştır (Melikoff, *EI*: 1068).

İlk Gaziler

İlk zamanlarda Kuran ve hadislerin teşvikiyle Arabistan yarımadasından çıkan Müslüman Arap fatihleri, İslam'ı yaymak için sadece din gayreti ve cihat ruhuyla hareket etmişler, Hz. Ömer zamanında ilk defa Türklerle temasa geçmişlerdi (Taberi, 1983: 64, 96). Emeviler zamanında Anadolu ve İran coğrafyasına ulaşan Müslüman Araplar, kısa zamanda Türklerin yoğun oldukları Horasan ve Maverünnehir bölgelerine dek yayıldılar. Her ne kadar bu ilk fetih hareketlerinde din gayreti ve cihat ruhu, önemli bir rol oynamışsa da Arapları, gazaya yönelten, parlak zaferler kazanmalarına yardım eden başka etkenler de vardı: Bizans ve Sasaniler'in nesiller boyu devam eden savaşları ve sınırlarının güvensizliği Müslüman Arapların siyasi ve iktisadi iştahlarını tahrik ettiği gibi, genellikle düşük hayat standartlarına sahip Arapların, askerlere verilen yüksek maaş ve elde ettikleri muazzam ganimetler dolayısıyla kısa zamanda büyük bir şöhret ve servete kavuşmaları da etkili olmuştur. Gaza yapmak üzere büyük bir Arap kitlesi, Türkistan bölgesine doğru hareket ederken, "tarihte ilk defa Sami ırkının göçü başladı" deniliyordu (Kitapçı, 1991: 223). Horasan'ın Müslüman Arap valilerinin Buhara ve Semerkant'ta Müslüman olmayan toplumlardan, bu arada Türklerden o kadar ağır vergiler tahsil etmişlerdi ki, bölgede birçok isyan çıkmıştı. Bu isyanın öncülerinden biri de Anadolu Gazileri arasında derin bir şöhret kazanan Horasan'lı Ebu Müslim'in isyanıydı (750) (Barthold, 1990: 229). Türklerin de karıştığı bu isyan sonunda Emeviler yıkılmış, yerine Abbasiler'in iktidarı başlamıştı.

Yukarıda belirtildiği gibi, genel anlamda din mücahidini ifade eden gazi, dar manada ordudaki veya büyük şehirlerdeki muayyen zümreler için de kullanılmıştır. Ekonomik zorunluluklar yüzünden ortaya çıkmış olan ilk gazi teşekkülleri, Samanilerden itibaren IX. yüzyılda Maverünnehir ve Horasan'da görülür. Bunlar sınırlardaki, Türklerin de dahil olduğu kafirlerle, yani henüz Müslüman olmamış topluluklarla cihat ederlerdi. Teşkilatları devletçe ve resmen tanınmış olan bu kuruluşların reisi "sipehsalar-ı gaziyân" unvanıyla anılırdı (Köprülü, 1999: 85; Barthold, 1990: 237). Gazvelerde elde edilen ganimetlerin nakli ve paylaşılmasıyla ilgili bu teşkilattan, Taberî ve İbnü'l-Esir gibi ilk İslam tarihçileri bahsetmişlerdir. Bu ücretli askerler için savaşın mutlaka iktisadi yönü de vardı. Durumlarından memnun olmayanlar, gazilere katılarak, kafirlere karşı savaş edilen bölgelere gitmek zorundaydı.

Gaziler sınıfı, bütün doğu toplulukları gibi, hükümet tarafından tanınmış bir teşkilata sahipti. Bunlar gibi gönüllü askerlerin kumandanlarının büyük bir şöhret sahibi olmaları yanında resmi sıfatları da vardı. Vatanlarına bağlı olmadıkları için özellikle Maverünnehir’li gönüllüler her nerede gaza olursa ve her yerde ganimet ümidi varsa oraya giderlerdi. Bölgede kurulan hanedanlar, hakimiyetlerini sürdürmek için ihtiyaç duydukları mali kaynakların başında gazalardan elde edilen ganimetler gelmekteydi (Barthold, 1990: 235 vd.). Daha önce bahsedildiği üzere, gazi zümrelerinin bu özelliklerini bilen Abbasi halifesi, onları hem kontrol altına almayı düşünerek meşru bir kimlik kazandırmış, hem de güçlerinden yararlanmaya çalışmıştır.

İslam tarihinde emirulmüminin unvanını kullanan ilk halife olan Hz. Ömer zamanında, Arap gazilerinin, Horasan ve Maverünnehir bölgelerinde yapmış oldukları gazalar sonucu, muazzam miktarda ganimetle dönülmüştü. Bu yüzden birçok idarî teşkilatı kuran Hz. Ömer, Beytülmal (devlet hazinesi) teşkilatını da bu dönemde ihdas etmiştir (İbnü’l-Esir, 1991: III/92). Aynı zamanda Türk alplarıyla Arap gazileri de ilk defa bu bölgede karşılaşmışlardı. Dolayısıyla gaza, orijinal anlamda, yağma ve ganimet akını yada yabancı toprakları istila hareketlerini ifade etmektedir.

672 yılında Halife Muaviye zamanında, Bizans’a karşı yapılan gazada, Anadolu’yu baştan başa geçerek İstanbul’u kuşatan Müslüman gaziler içerisinde, Ebu Eyyub el-Ensarî gibi önemli bir sahabe de bulunmuş ve İstanbul surlarının dibinde şehit olup orada defnedilmişti (İbnü’l-Esir, 1991: 468). İstanbul’un fethiyle birlikte Fatih tarafından türbesi ve adına camii inşa edilmiş, bütün Osmanlı hükümdarları sefere çıkmadan önce bu büyük gazi sahabenin makamını ziyaret ederlerdi. Hatırası ve misyonu Osmanlı’dan günümüze kadar yaşayarak gelmiş olan bu önemli şahsiyet, bugün İstanbul’daki Eyüp semtine adını vermiştir. Seyyid Battal Gazi’nin hatırası da aynı şekilde Selçuklu ve Osmanlı gazileri arasında yüzyıllarca yaşayarak, Türbesinin bulunduğu yer, bugün de Seyitgazi ilçesine adını vermiştir.

Henüz yeni Müslüman olmuş Oğuzlar, bol ganimet ümidiyle Samaniler emrinde gaza faaliyetlerine başlamışlardı. Muaviye zamanında kurulan ve Türklerden oluşan özel saray muhafız birliği, özellikle Fergana’nın Türk delikanlılarından oluşturulmuştu (Kitapçı, 1994: 181). Daha sonra Abbasi halifeleri de Türklerin bu savaş kabiliyetlerinden yararlanmak üzere henüz Müslümanlıkla tanışan bu gurupları ordularına alıyorlar, sadece sınırlarda gaza amaçlı değil aynı zamanda özel birlikler olarak da merkezde tutuyorlardı. Abbasi halifeliği, Bağdat yakınındaki Samarra şehrini, bu Türkmen savaşçıları için kurmuştu.

Bu yeni ruh, Oğuzların önemli bir geçim kaynağı olan doyumluk amacıyla yapılan yağma ve talan akınlarıyla da uyuşuyordu. Yukarıda bahsedilen Horasan ve Semerkant gazileri içerisinde Türkler de bulunuyordu

(Barthold, 1990: 290). İlk zamanlarda, talan eden gönüllülerin, yani gazilerin çoğunu yeni Müslüman olmuş Türkler teşkil etmekteydi. Talan edilen, yağmalanan göçebe kabileleri de Türk'tü. Gazneli Mahmud, Hint seferlerine çıkarken yanında binlerce gaziyi de götürmüştü (Barthold, 1990: 307). Horasan ve Meveraünnehir'in her tarafından gelen gaziler, Gazneli Mahmud'un Hindistan'dan muazzam miktarda ganimetle dönmesi üzerine Gazneli Mahmud'un safına geçtiler. Fakat halifeye fütüvvet bağlarıyla bağlı olan bu kuruluşlar merkezi hükümetler için bazen tehlike de oluşturabiliyorlardı. Hükümdarlar, az çok tehlikeyi göze almadan bu gönüllülerin hizmetlerinden her zaman faydalanamazdı. Özellikle sınır bölgelerine yerleştirilen bu kuvvetler başlangıçta maceracı gibi görünmesine, Avrupa'nın korsan ve şövalyeleri gibi, hatta Horasan'lı Ebu Müslim örneğinde olduğu gibi adları bazı ihtilallere karışmasına rağmen, zamanla tamamen müspet ve dinin savunucusu bir zümre haline gelmişlerdi (İbnü'l-Esir, 1991: V/305, 349; Barthold, 1990: 232).

Anadolu Gazileri

Tuğrul Beyden itibaren Anadolu'ya çeşitli aralıklarla yapılan akınların asıl amacı ganimet kazanma arzusuuydu. Örneğin Türk emiri Artuk, ganimet peşindeki ordusuyla birlikte Bizans'ın içine, Bitinya'ya (Bursa-İznik) kadar ilerlemişti. Aynı zamanda yardım isteyen Bizans ordusunda ücretli asker olarak da bulunmuşlardı. Özellikle, Malazgirt zaferinden sonra Anadolu'yu dolduran ve tarihlerimizde Horasan erenleri olarak geçen zümrelerle birlikte Horasan gazilerinin (Tekin, 1993: 16), ganimet amacıyla, bir Müslüman komutan idaresinde, Anadolu'ya önemli seferler düzenlediklerini belirtmeliyiz. Bizans'a karşı kazandıkları zafer ve ganimetler dışında Anadolu'nun çeşitli şehirlerini, sugur vilayetlerini ve hatta Bağdat'ı dahi istila ve yağmalayan Horasan gazilerinin bu faaliyetlerini durdurmak için halife büyük çaba harcamıştır. Horasan gazileri, karşılarında sanki kafirler varmış gibi tekbirler getirerek savaşıyorlar, rafizi diye önüne çıkanları öldürüyorlardı (İbn Esir, 8/491-2). Anadolu'nun fethine katılan emirlerin hepsi gaza geleneğinin temsilcisi oldu. Daha önce Abbasilerin yaptığı gibi, Selçuklu devletinin Bizans ile sınırı olan bölgelerine yerleştirilen gaziler, Türk kaynaklarında uc Türkleri diye anıldılar. Halife Nasır'ın zamanından sonra gazi unvanı, Haçlı seferleri sırasında Hıristiyanların tehdidi altında bulunan sınır bölgelerine dönüşmüş olan Suriye ve Kuzey Mezapotamya'nın hükümdarları tarafından benimsendi. Böylece Haçlılarla mücadele döneminde İslam'ın merkezlerinde de yankı bulan ve itibarı kaçınılmaz olarak artan popüler gazi hareketi, şimdi Anadolu'da Avrupa'daki şövalyelik örgütlenmesiyle karşılaştırılabilecek bir kuruma dönüşmüş oluyordu. Kafirlere karşı ortak savaş çağrılarında ve uçlara özgü toplumsal ve kültürel kimliklerinden başka, fütüvvet ilkelerine bağlı olmak gibi örgütlenmesi, özel

kurumları ve kuralları vardı (Köprülü, 1999: 87, Wittek, 1985: 50; Kafadar, 1995: 144). Fütüvvetin seyfi kolunu temsil eden Anadolu gazileri, önceleri şehirlerden ziyade uçlarda yerleşmiş ve tamamen din mücahidi haline gelmişlerdi.

Sugur, avasım, ribat olarak teşkilatlandırılan İslâm uçlarında Türk unsuru, daha IX. yüzyılda hakim duruma gelmişti. Bu çağda Türkler, askerî sınıfın esas temsilcileriydi. Yalnız düzenli ordularda değil, ilk başta doğuda Horasan'da ve Maverünnehir'de ortaya çıkmış yaygın bir halk hareketi olan gaziler arasında da egemendiler. Daha sonra Danişmendlilerle devam eden Anadolu gazileri, Fırat-İslam uçlarının ve Anadolu'nun sonraki Türk gazilerinin ve hatta Balkanlar'daki Osmanlı gazilerinin de ünlü kahramanı olan Seyyid Battal Gazi'ye dayandıklarını öne sürüyorlardı. Batı Anadolu'daki uç Türkleri, Malatya ve Kilikya'daki gazilerin geleneklerini sürdürmüşlerdi. Örneğin güneybatıda sınırı oluşturan Dalaman ırmağına o dönemde Seyyid Battal Gazi anısına "Battal" adı verilmiştir. Bu sınır bölgelerinin merkezindeki eski bir Bizans manastırı da ünlü Seyyid Gazi mescidine dönüştürülmüştü (Wittek, 1985: 35). 1207'de inşa edilen Seyit Gazi kompleksi, bir gazi ziyaretgahıydı. Gaziler, burada atalarına şükranlarını sunar, kutsal savaşa devam etme kararlarını yenilerlerdi.

Battal Gazi, Emeviler zamanında Anadolu'da yaşamış, kahramanlıklarıyla sadece Türklerin değil Hıristiyanların da gönlünde taht kurmuş bir Arap komutanıdır. Eskişehir'in güneybatısında Seyitgazi kasabasında şehit olup orada defnedilmiştir (Ocak, 1992: 5/204). Anadolu'da gaza geleneğini yansıtan ilk eser, Seyyid Battal Gazi'nin gaza öyküsünü anlatan Battalname'dir. F. Köprülü, Battalname'nin şüphesiz tarihi bir esas üzerine işlenmiş ve Türklerle has bir kahramanlık destanı olduğunu belirtmiştir (Köprülü, 1980: 257). Batı Anadolu'da Emevi-Bizans mücadelesinden Anadolu'da Türk fütuhatının başladığı Türk-Bizans mücadelelerine kadar uzun bir dönemin hatıralarını taşır. Cihat ve gaza ruhunu çok kuvvetli bir şekilde yansıtır. Melik Danişmend ve Sarı Saltuk gibi Türkmen gazi dervişleri, adeta Battal Gazi'nin ad değiştirmiş halidir. Osmanlı yazarları eserlerinde, gazilerin çok hoşuna gittiği için Battal Gazi'yi bir Türk kahramanı saymıştır. Horasan bölgesinde de Ebu Müslim, Türkmenler arasında aynı şekilde seviliyor, Türk göçleriyle birlikte Ebu Müslim-i Horasanî'nin menkıbeleri Anadolu'ya gelmiştir. Menakıbnamesi, Batı Anadolu Türkleri arasında 11-13. yüzyıllar arasında teşekkül ettirilmiştir. Battal Gazi'nin türbesi, sadece Selçuklular değil, erken dönem Osmanlı gazilerince de büyük saygıya mazhar olmuştur.

Alp Arslan'ın gazi emirlerinden biri olup, Malazgirt zaferinde bulunmuş ve fethettiği yerler kendisine ikta olarak verilen Melik Danişmend'in efsanevi kişiliği etrafında şekillenen Danişmendname, menşei Türk olan Anadolu'da meydana getirilmiş ilk kahramanlık destanıdır. Selçukname'de

de Alp Arslan'ın Sivas, Tokat, Amasya ve Kayseri'yi Danişmend Gazi'ye ikta ettiği belirtilir (Turan, 1971: 113). Selçuklu Sultanı II.Keykavus'un emriyle 1245'te, gaziler arasında dolaşan menkıbelerin derlenmesi sonucu kaleme alınmıştır. Danişmendname, Battalname'den daha çok tarihi bilgiler vermekte, gerçek hadiselerle dayanmaktadır. Danişmendname, başından itibaren Battalname ve Ebu Müslim'e bağlanır ve en çok dikkat çeken husus, cihat ve gaza örgüsünün çok açık biçimde işlenmesidir. Eser, atlı göçebe kültürü ile medrese hakimiyetindeki şehir kültürü arasında bir köprü gibidir. Alplık ülküsünden, 150 atın kurban edilmesinden vs. bahsedildiği gibi, Halifeden izin almadan gazaya çıkılmaması, ganimetlerin İslamî kurallara göre pay edilip, halifenin hakkının Bağdat'a gönderilmesi gibi örnekler de içermektedir (Ocak, 1992: 8/478). Anadolu'da kurulan ilk ve gerçek gazi devleti Danişmendliler olup, madeni paralarında bile liderlerini gaziler olarak ilan etmişlerdi. Osmanlı devletinin kurulduğu sahada Danişmendli oymakları da vardı. Bunlar, Batı Anadolu beylikler topraklarındaki Yörükler gibi, kendileri gibi Türkmen geleneklerine dayalı bir siyasi oluşum olan Osmanlı devletinin insan kaynağını oluşturuyordu. I. Murad'ın bu eserle ilgilenmesi, o zamanki gaziler arasında şöhretinin yayılmış olmasıyla ilgilidir.

Yaşandığı dönemin, dinî, kültürel, iktisadî, sosyal hayatını ve hatta insanların düşüncelerini dahi, kuru vekayinamelerden daha canlı ve daha detaylı olarak yansıtan bu tür eserler, klasik Türkmen göçleriyle birlikte Batıya doğru bir seyir takip etmiştir. Gazavatname niteliği taşıyan ve XIV. yüzyılda yayılmış Düsturname-i Enveri ve Ahmedî'nin İskendernamesi ile birlikte, Türkmen Beylikleri topraklarına uzanıp, XV. yüzyılda da Saltuknâme ile Balkanlara yayılarak hepsi birden Osmanlı'nın malı olmuştur. Bu gazavatnâmelerin ortak kahramanı gazi yada gazilerdir. Uçlarda iman savaşçıları olarak kafirlere kılıç çalıp gaza yaparlar. Ama uçlarda faal olan bu zümrelerin savaşmaktan öte bir işleri olmadığı anlaşılmamalıdır. Çünkü yüzyıllarca Ermeni, Rum, Gürcü halklarıyla sınırdış olan, uç ve akritai (Bizans sınır savaşçıları) geleneğinin torunları olan bu gaziler, dostluk, aşk, evlilik, dinî ve etnik hoşgörü gibi erdemlerden uzak değillerdi. Söz konusu bu eserlerde, Hristiyan'larla Müslümanlar arasındaki gönül ilişkisiyle ilgili örneklerde bulunmaktadır. Ne çok Ortodoks ne de aşırı heterodoks müslüman olan gaziler, Şamanizm-Müslümanlık karışımı, uzlaştırmacı-bağdaştırmacı, bağnazlıktan uzak, hoşgörülü bir dinî ve kültürel yapıyı örnekendirirler (Divitçioğlu, 1996: 39).

Balkanlardaki gaza ruhunu yansıtan ve bir Türkmen derviş gazisi olan Sarı Saltuk'un, dervişler ve gaziler arasında zevk ve heyecanla okunan menkıbelerini anlatan Saltukname, Cem Sultan'ın emriyle Ebu'l-Hayr-i Rumi adlı birisi tarafından derlenmiştir (1480). Saltukname'de geçen çeşitli düşman motifleri ve kahramanlık örnekleri, Battalname, Danişmendname, Köroğlu hatta Dede Korkut destanlarında geçtiği gibi, eserde bu eski

destanlara atıflarda da bulunmaktadır (Yüce, 1987: 196; Akalın, 1987: I/1). Şehzade Cem'in, kardeşi Bayezid'le girdiği saltanat mücadelesi sırasında, gazilerin desteğini almak için Rumeli gazileri içerisinde büyük bir şöhreti olan Sarı Saltuk etrafında şekillenen Saltukname, Battalname ve Danişmendname'den daha üstün bir tarihi kaynak özelliği taşır.

Saltukname'de bir gazi şehri şehri olan Edirne'nin merkez rolünden uzaklaştırılıp yerini, cinayet, rüşvet, zina, barbarlık yatağı ve kozmopolit bir devşirme merkezi olan İstanbul'un alması, şiddetle tenkit edilmektedir (Akalın, 1990: III/365-368). Çünkü gaziler ocağı Edirne ile birlikte gaziler de gözden düşmektedir. Saltuknâme'ye göre dünyanın merkezini teşkil eden bu şehirde, Sarı Saltuk'un "ak alemi" dalgalanmaktadır Saltuk'un gazalarda kullandığı ak sancak, sonradan Osman'ın da sancağı olmuştur (Köprülü, 1943: 436; Yüce, 1987: 283). Böylece her kim Rum topraklarının fatihi olmak istiyorsa, gazilerin kalbi olan Edirne'de oturmalıdır. Gaza için buradan daha iyi bir yer yoktur. Dünya bir yüzük gibidir. Rumeli bu yüzüğün mührü, mührün ortası ise Edirne'dir. Kim bu yüzüğü parmağına takmak isterse, bu serhatta olmalıdır. O kutsal yer, Rumeli'nin merkezidir (Akalın, 1988: 241-2). Kısaca hiçbir Osmanlı hükümdarının, kutsal ve eski bir gazi merkezi olan Edirne'yi asla ihmal etmemesini istiyordu. Bu ifadeler, XV. asırda Rumeli'deki Osmanlı gazilerinin psikolojisini göstermesi bakımından da önemlidir. Bu eserde Anadolu beyleri arasında sadece Gazi Umur'dan bahsedilmesi de, onun Balkanlardaki şanlı seferleri dolayısıyla, bütün Rumeli gazileri ve Türk denizcileri arasında şöhretinin devam etmiş olmasından dolayıdır. Cihat ile geçen uzun bir ömürden sonra şehit olan Sarı Saltuk, Balkan Hıristiyanları tarafından da aziz bilinmekte, birçok yerde bulunan makamı ziyaret edilmekteydi. Sadece cihadi ve İslamiyet'i yaymayı düşünen Sarı Saltuk, XV. yüzyıl gazilerinin de gaza ideolojisini yansıtmaktadır.

Bir zamanlar Saltuk ili diye anılan Bartın ve Sinop (Saltukname'de Ceziretü'l-Uşşak diye geçer ki XIV-XV. asırlarda bile Sinop'un bu isimle yad edildiği muhtelif Osmanlı eserlerinden anlaşılmaktadır) havalisinin Kırım ile XIII-XIV. yüzyıllardaki daimi siyasi ve iktisadi ilişkileri, Altınorda hanları ile Kırım'daki büyük prenslerin Ulahlar, Bulgarlar ve Bizanslar ile sıkı bağları Anadolu'dan buralara ve buralardan Anadolu'ya vaki olan bazı göçler, Dobruca'dan başlayarak Edirne civarlarına kadar daha Osmanlı fütuhatından önce birtakım Türk kolonilerinin kurulmuş olması, bunların zaman zaman tekrar buraları bırakıp kaçmağa mecbur edilmeler gibi tarihi hadiseler, eserde destani birer menkıbe şeklinde tespit edilmiştir (Köprülü, 1943: 440).

Saltukname'yi derleyen Ebu'l-Hayr-i Rumî, Sultan Cem'in, gazilere, "padişah olursam Edirne'de otururum" dediğini de önemle kaydetmektedir (Köprülü, 1943: 437). O, tahta geçerse, başkenti Edirne'ye taşıyacağını ve

İstanbul'daki kapıkullarının üstünlüğünü kırmayı vaat ederek, böylece gazilerin desteğini almayı düşünmüş olmalıdır. Gaziler için bu, eski şeref ve güçlü dönemlerine geçme fırsatı idi (Kafadar, 1995: 148). Anlaşıldığı kadarıyla, gaziler, II. Bayezid ile Cem Sultan arasında süren saltanat mücadelesinde dengeleri sarsacak bir güç unsuru idi. Köprülü'ye göre kahraman ve bahtsız şehzade Cem'in Rumeli'deki Osmanlı gazileri arasında olduğu gibi, Kırım, Kıpçak ve Altınorda sahasında büyük şöhreti olan Sarı Saltuk hakkında böyle bir eser tertip ettirmesi gayet tabii idi (Köprülü, 1943: 432).

Aşık Paşa'nın 1330'da yazdığı Garipnâme, tasavvufi olduğu kadar, Türklerde gaza ve cihat kavramlarının menşei olan alplik geleneği üzerinde durmuş, gazilerden de bahsetmiştir. Türkçe yiğit, cesur, kahraman anlamına gelen alp unvanı, İslam kültürünün etkisiyle bazı Selçuklu kaynaklarında gazinin Türkçe karşılığı olarak kabul edilmiş, bazen alp-gazi şeklinde birleşen bu kelime, tasavvuf cereyanlarının tesiriyle alp-eren (savaşçı dervişler) şeklini almıştır (Mengi, 1984: 481). Ancak milli gelenekleri bozulmamış, yarı göçebe Türkmen aşiretlerinin yoğun olduğu uç bölgelerde, gazilerden önce veya en azından onlar kadar imtiyazları kalmamışsa da, alplar da bulunuyordu. Selçuklu hükümdarı Alp Arslan gibi, Osman Beyin dedesi Gündüz'ün unvanı da alp idi. Osman Gazi'nin arkadaşları arasında Abdurrahman Gazi gibi hem gazi, Konur Alp gibi hem de alp unvanlı kumandanlar vardı (Köprülü, 1999: 84; İnalçık, 2002: 78).

Alplar, atlı göçebe kültürüne bağlıyken, gaziler az çok yerleşik, en azından şehir kültürüne uzak değillerdi. Alpların da, tıpkı gaziler gibi, eski Türk kabile teşkilatında savaşlarda kahramanlıklarıyla yükselmiş fertlerden oluşan bir imtiyazlı sınıf olduğu anlaşılmaktadır. Garipname'de, alperene gerekli dokuz niteliğin öneminden bahsedilmiştir. Bunlar; sağlam yürek, güçlü pazu, gayret, iyi bir at, özel giysi, ok-yay, kılıç, süngü ve yoldaş olarak sıralanır (Mengi, 1984: 482). XV. yüzyıl Osmanlı kaynaklarında geçen, tahta kılıçlarla kaleler fethedip, bir avuç müridiyle binlerce kafiri öldüren Sarı Saltuk, Geyikli Baba, Abdal Murad vb. alperenler, gazi dervişler olarak halk tarafından sevildikleri gibi, Osmanlı sultanları da bu savaşçı dervişlerin hatıralarını hep yad etmişlerdir (Köprülü, 1993: 254).

Atlı göçebe kültüründe, Oğuznamelerde geçtiği üzere, baş kesip kan dökmeyen bu sınıfa dahil olamıyordu. Batı Anadolu'da Bizans sınırında yaşayan konar-göçer Türkmenler arasında da durum böyleydi. Osmanlı fütuhata Müslüman sınırlarını Balkanların içine ilerletince, Köprülü'nün "alplar devri" dediği dönemin bütün özelliklerini orada da aynı şekilde göstermiştir. Bu devrin kadınları da aynı karakteri taşırlardı. Aşıkpaşazade'nin "Bacıyan-ı Rum" dediği savaşçı Türkmen kadınları da bu devrin alpları içinde incelenebilir (Köprülü, 2004: 294). Oğuznamelerden sonra, A. Sırrı Levent'in (1956) Anadolu'da tespit ettiği, çeşitli tarihlere ait

gazavatnamelerle birlikte, çeşitli kütüphanelerimizde mevcut ve bugün sayısı 300'ü bulan bu tür eserler, büyük ölçüde gaza geleneği üzerine oturmuş bir toplumun ruhunu da sergilemektedir. F. Köprülü, "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları" adlı önemli eserinde, destani halk hikayelerinin çok iyi tarihi malzemeler içerdiğini belirterek, kaynak olarak önemine işaret etmiştir. XII-XIV. Asırlardaki Anadolu gazileri, cihada giderlerken, Ebu Müslim, Battal Gazi gibi hatıraları Anadolu Türkleri arasında daima yaşayan İslam kahramanlarına ait oldukları rivayet edilen "gazi bayrakları" taşıyorlardı. Köprülü, bir Danişmendname nüshasında geçen altın başlı bir sancaktan hareketle, bu alemlerin, Selçuklu ve hatta Osmanlı gazilerinin önünde savaşıyan seyyidlerin, şeyhlerin ve yalın ayak dervişlerin ellerinde de bulunduğu ve bunun tabii olduğunu belirtir (Köprülü, 1943: 428).

Uç beyleri az-çok şehir hayatına geçip gazi lakabını almaları, az-çok medrese tesiri altına girmiş olmalarıyla ilgilidir. XV. yüzyıla gelindiğinde artık alplik yerini kesin olarak gaziliğe bırakmıştır. Alperenlikten gaza düşüncesine dönüşümün yaşandığı Osman, Orhan ve I.Murad dönemlerinde Osmanlılar, henüz uç beyliği geleneğinden kesin olarak ayrılmamıştı.

Osmanlılarda Gazilik

Türkistan'da başlayıp, Danişmendliler ve Selçuklular devrinde Anadolu'da gelişen gazilik kültürü, Osmanlılarda daha derin bir iman ve hayatiyetle canlanmıştır. Müslüman gazileri ile Türklerin alpları birleşiyor ve bu zümreler Anadolu'da dinî bir hüviyet kazanıyordu. Osmanlı devletinin kuruluşu ile ilgili olarak gaza ideolojisinin önemi üzerinde ilk duran tarihçi P. Wittek olmuştur. Ona göre gaza, Osmanlı devletinin varlık sebebiydi. Menşesindeki uç gazi geleneği, onun bütün tarihine hakim olmuştur (Wittek, 1985: 45-63). Daha sonra F. Köprülü ve H. İnalcık bazı ilavelerle, Wittek'i destekleyerek, bu ideolojinin kuruluştaki önemini vurgulamışlardır. Son zamanlarda bu tez üzerine bazı tenkitler yapılmıştır. R.C. Jenings (2000, 429-442), C. Imber (2000, 243-270), R.P. Lindner (2000a, 409), son olarak Ş.Tekin'in aşağıda ele alacağımız makalesi. Ancak Wittek'in teorisine en şiddetli eleştiriyi getiren Lindner dahi, "gaza, tarihlerinde ve yapılarında Osmanlı'nın amentüsü haline geldi" (2000b, 83) demiştir. Osmanlı devletinde gaziliğin itici güç ve varlık sebebi olduğu konusundaki tezi, hala önemini korumaktadır. Orhan Gazi'nin yaptırdığı cami kitabesi gibi, diğer Türkmen beyliği merkezlerinde inşa edilen eserlerin kitabelerinde geçen gaza ibareleri, yukarıda bahsettiğimiz örnek eserlerden, gaza ideolojisinin, hem Anadolu'nun hem de Osmanlıların siyasi, dini ve sosyo-ekonomik hayatında önemli bir yer işgal ettiğini göstermektedir (Tekin, 1993a: 14).

P. Wittek'e göre Batı Anadolu'daki uç beylikleri gazi teşkilatından doğmuştur. Hepsinin gayesi fetih olan bu gazi beyliklerin, başlangıçta en güçlü olan Osmanlı uç Beyliği, coğrafi mevki ve Bizans'a sınır komşusu

olması dolayısıyla gayrimüslimlerle daima cihat halindeyken, buna bağlı olarak da gaza ruhunu hep canlı tutmuştur. Gazi akıncı gurupları veya ücretli asker zümresi olarak hareket eden Türkmen toplulukları, bir araya gelerek, Gazi Umur örneğinde olduğu gibi, Rumeli’de Osmanlıların gaza liderliğinde birleştiler. Gazi Umur ve Orhan Gazi gibi güçlü liderler sayesinde Bizans imparatorları, Anadolu’dan büyük çapta asker yardımı elde etmeyi umabildi. Dolayısıyla (Bizans kaynaklarının ifadesiyle) “Bizanslıların sadık dostları olarak onların hizmetlerinden” yararlanırken, Türkmen beyleri bunlarla ittifak kurmak suretiyle giderek artan bir ölçekte Balkanlara akınlar yapmak üzere kendi sancakları altında toplanan ve sayıları sürekli artan gazilere iş ve ganimet temin edebiliyordu (İnalçık, 2000: 239). Gaziler, kafirleri köleleştirirken dindarca bir eylem yaptıkları gibi, çok kazanç da elde ediyorlardı. Köle ticareti en kazançlı ticaret dalıydı. Paralı asker olarak istihdam fırsatı ve ganimet elde etmek için yapılan akınlar, profesyonel askerlik açısından olduğu kadar toplumsal bir farklılaşmaya da yol açmıştı.

Selçukluların yıkılmasından sonra Anadolu’da kurulan çeşitli Türkmen beyliklerinin en belirgin özellikleri, gazi karakteri taşımaları ve hepsi birer komutan olan hükümdarlarının gazi unvanını kullanmalarıdır. Osmanlı’nın da yer aldığı uç bölgesindeki beylikler, aslında taban itibarıyla aynı kaynaktan beslenen ve birbirinden çok farklı olmayan homojen bir özellik taşımaktaydı. Batı Anadolu’da 1300’lü yıllarda gaza ve gaziliğin, ele alınan kaynaklardan ve kitabelerden, basit şekillerle de olsa, anlamının bilindiği ve kullanıldığını göstermektedir. Osmanlıların diğer beylikler içerisinde sınırlı onları kendine bağlaması ve gaza liderliğini eline alması, her şeyden önce buldukları bölgenin stratejik önemi ve sürekli akın-gaza siyasetini diğerlerine göre daha canlı tutmuş olmalarından kaynaklanmaktadır. Osmanlılar, Bizans aleyhinde kısa sürede büyüdü, güçlendi ve fetihlerini iyi organize edebilen tek devlet haline geldi (Witteck, 1931: 302). Genellikle birer gazi lideri olan uç beyleri, Osmanlı’nın ilk zamanlarında, yani merkezîyetçi politikanın hakim olduğu Fatih zamanına kadar, hükümdarları değiştirecek politik güce de sahiptiler.

Konuşulan Türkçe’nin yanında çeşitli imar faaliyetlerinde dahi milli hususlar daha çok ön plandadır. Osmanlı Devleti, kuruluşunu gazi ideolojisi üzerine bina etmesine rağmen, tam bir merkezîyetçi imparatorluk vasfını kazandığı dönemlere doğru bu karakterinden uzaklaşmışsa da, devlet hiçbir zaman gaza ülküsünden ve gaza geleneğini sık sık işlemekten vazgeçememiştir. Her ne kadar Fatih’le birlikte devşirme sisteminden gelen kul taifesi, merkezde ve Osmanlı bürokrasisinde en önemli yeri işgal edip, öz Türklerin oluşturduğu gaziler, merkezkaç kuvvetler olarak, merkezi devlet politikası için endişe kaynağı olmuşsa da Osmanlı hükümdarları, devletin gerçek kurucuları olan bu güce, özellikle askeri sahada, hep muhtaç kalmışlardı. Dindar Anadolu halkı da gazayı ciddiye almakta, kendisi gazaya iştirak edemese de, sultanın gazalarına parayla katılanlar dahi olmaktaydı.

Osmanlı sultanları, son padişaha kadar daima gazi unvanını kullanmışlardır. Osman Gazi'den beri devam eden bu geleneği, milli mücadele yıllarında Mustafa Kemal'in sürdürmesi şüphesiz çok anlamlıdır. Milli Mücadele, Türk kuvvetlerinin lideri, işgal güçlerine ve Yunan işgaline karşı mücadele ederken (1919-1922), popüler olarak Gazi Mustafa Kemal diye adlandırılmıştır.

Osmanlı tarihlerinde içerisinde gazilik konusunu işleyen en eski eser, Ahmedî'nin (öl.1412) İskendername'sidir. Ahmedî XV. yüzyılın başında yazdığı İskendername'sinin sonuna, kısa bir Osmanlı tarihi eklemiştir. Bu metinde cihat kelimesi yalnız 4 yerde, gaza ve gazi kelimeleri ise 24 yerde geçmektedir (Ahmedî, 1949: 1/6-8). Yıldırım Bayezid'in ölümüyle oğlu Emir Süleyman'a ithaf ettiği eseri, adeta sultana sunulmuş bir fütuhat projesidir. Bayezid de esere adını veren Büyük İskender'in üç kıtaya yayılan parlak zaferlerini takip edercesine, kendisine Yıldırım unvanını kazandıran bir hızla, ülkesinin sınırlarını batıda Tuna nehrinden, doğuda Fırat boylarına kadar genişletmiştir. Ahmedî, gaza anlayışını cihat aşkı üzerine temellendirir: "O gaziler ki hükümlerlikleri Osmanlıların hükümlerliğidir". Şair daha sonra, gazi kimdir? Sorusunu sormakta ve cevabını da şöyle vermektedir: "Gazi, Allah dininin aracı, yeryüzünü çok tanrılı pisliğinden arındıracak Tanrı hizmetkarıdır. Gazi, Allah'ın kılıcı, müminlerin koruyucusu ve sığınağıdır. Eğer Allah uğrunda şehit düşerse öldüğüne inanmayın; o Allah'ın saadetine ve rahmetine kavuşmuştur, ölümsüzlüğe ulaşmıştır" (Akdoğan, 1988: 22; Wittek, 1985: 26, 27).

II. Murad ve Fatih'in çağdaşı olan Enveri tarafından Anadolu'da yazılmış ilk Türkçe eser olan Düsturnâme (1465), F.Köprülü'nün de belirttiği gibi, Türk denizci gazileri arasında okunması için halka mahsus bir gazanamedir. Aydınoğlu Umur'un gaza faaliyetlerinin anlatıldığı bu vekayinâmede, Gazi Umur menkıbelerinin, XV. yüzyıl sonlarında da bile Türk denizcileri arasında hala kuvvetle yaşadığını göstermektedir (Köprülü, 1943: 399). Fatih'in veziriazamı Mahmud Paşa'ya sunulan bu eserin kısa bir bölümü de Osmanlı tarihiyle ilgilidir. Gazi Umur'un tam 21 yıl din uğruna mücadele ederek toplam 26 gaza yaptığı, son seferinde İzmir'i geri almaya çalışırken 36 yaşındayken genç yaşta şehit olması (1348) öyküsü, Düsturnâme'de çok hazin anlatılır (Enveri, 1928: 73). Orijinalinin Umur'un gaza arkadaşı Hoca Salman'a ait olduğu anlaşılan bu Türkçe eserin, uzun müddet denizci gaziler arasında okunduğunu belirtmeliyiz.

Aşıkpaşazâde, Neşri ve yukarıda geçen kaynaklara dayandığı anlaşılan daha sonraki Osmanlı kroniklerinde, gaza düşüncesine önem verilmesi, bu eserlerin de adeta birer menakıbnâme ve gazavatnâme türü olduğunu hissettirmektedir. Bu tür eserlerin naklettiği bilgilerin çoğu, genellikle serhatlardaki gazi liderlerinden ve uç beylerinden dinledikleri şifahi bilgilere dayanmaktadır. XV ve daha sonraki tarihlerde kaleme alınan bu

kroniklerde, özellikle, Ertuğrul, Osman ve Orhan Bey ve etrafındakilerden gazi, gaziler ve gaziyan diye söz edilmektedir. I. Murad ve I. Bayezid örneğinde görüldüğü gibi, Memluk sultanınca “sultanu'l-guzat ve'l-mücahidin” olarak nitelendirilmeleri (Neşri, 1949: I/217), Osmanlıların, gaziliği bir meşruiyet kaynağı olarak kabul ettiklerini göstermektedir.

Selçuklu sultanları, gazi unvanı nadiren kullandığı halde, Osmanlı hükümdarları hep gazi sıfatıyla anılıyordu. Özellikle ilk zamanlarda Osmanlı sultanları gazi, orduları da gaziler oluyordu. Hiçbir devirde dini ve askeri kuvvet arasında bu derece kaynaşma ve birleşme vuku bulmamıştı. Aşıkpaşazâde, Selçukluların çöküşü ve Osmanlıların kuruluşu zamanında, Anadolu'da en önemli zümre olarak bu güçten, “Gaziyan-ı Rum” (Anadolu Gazileri) olarak bahsetmiştir (Aşıkpaşazâde, 1332: 205). Kendisi de bir gazi lideri olan ve Rumeli sahasında birçok gazaya katılmış olan Aşıkpaşazade (öl. 1485), bir yerde bizzat gazilere hitap ederken; “Hey gaziler..” (1332: 35) diye seslenir. Aşıkpaşazade, eserinde verdiği bilgilerin çoğunu, Yahşi Fakih menakıbnamesi diye bilinen fakat kaybolmuş bir esere dayandırmıştır. Bu bilgiler, Osmanlı klasik çağında, gaza düşüncesinin ve gazilik misyonuna ne derece önem verildiğini göstermektedir.

Osmanlılarda fütüvvet teşkilatına bağlı gazilik geleneğinden ayrılmaya ve kuvvetli bir merkezîyetçi devlet kurmaya çalışan ilk hükümdar I. Bayezid olmuştur. O da 1402'de Timur'a yenilince, XV. yüzyıl Osmanlı kroniklerine göre, gaza geleneğinden uzaklaştığı için adeta manevi bir cezaya çarptırılmıştır. Timur'un darbesinden sonra yeniden birleşmiş olan Osmanlı devleti, başkenti serhatlara taşıyarak gazi hareketine ağırlık vermeye başlamıştır. Timur'un Anadolu beyliklerini canlandırması, Osmanlıları esas eylem olarak gene Balkanlara yöneltti. Bu nedenle başkent, ulema kenti Bursa'dan, gaziler kenti Edirne'ye taşındı. Öte yandan eski İslam alemiyle bağlantıyı kuran halka olarak önemi iyice anlaşılmış bulunan ve büyük bir gazi potansiyeline sahip Anadolu da ihmal edilmedi. Böylece Osmanlı genişlemesi doğu-batı ekseninde aynı anda gazilerin omuzlarında yükseliyordu.

Osmanlı merkezîyetçiliği, Fatih'le bir olgunluğa eriştikten sonra, Çandarlı Halil Paşa örneğinde olduğu gibi, savaşçı uç beylerinden çoğu ortadan kaldırıldılar. İstanbul'un fethini takiben yüzyıllarda Balkan gazilerinin gaza destanları, şan ve şerefle anlatılıp, gazavatnâmeler derlenmesine rağmen, gaziler, bu merkezîyetçi hükümdarı protesto ediyorlardı. 1457 yılında Belgrat kalesinin kuşatılması sırasında Fatih'in bizzat teşvik dolu sözleri ve atıyla en ön safta mücadele edip yaralanması da, gazilerin gevşek tutumunda bir değişiklik yapmadı. Aşıkpaşazâde'ye göre gaziler; “eğer Belgrat fethedilirse biz buranın efendisi değil, toprağı sürmek zorunda kalan köle durumuna gelmeyecek miyiz?” (Aşıkpaşazâde, Giese neşri, 1929: 62) diyordu. Gaziler, artık merkezi devlet politikası gereği,

kapıkullarına göre ikinci planda kaldıklarının farkındaydılar. Atalarının tam bağımsız ve hareketli sınır savaşçıları (akıncılar) statüsünü kaybediyorlardı. Her ne kadar bir süre daha birçok akıncılar yapıp toprak ve bol ganimet kazandıysalar da zaman geçtikçe tımarları ve prestijleri ellerinden kayıp gidiyordu. Askerî sınıftan reaya statüsüne düşmüşlerdi. Artık kul sistemine dayalı, klasik Osmanlı idari mantığına göre, göçebe aşiretleri ve uç savaşçıları, kontrol altına alınıp bir düzen ve hiyerarşiye bağlanıyor, toprakları da taksim ediliyordu (Kafadar, 1995: 147).

Timur'un darbesinden sonra başlayan, Rumeli ile Anadolu veya ulema şehri Bursa ile gaziler şehri Edirne arasındaki rekabet, Edirne'den yana sonuçlanmıştır. Ancak daha sonra bu rekabet, yerini İstanbul ile Edirne arasındaki çekişmeye bırakacaktır. İlk zamanlardan beri saltanat mücadelesine kalkışan her Osmanlı şehzadesi, soluğu Edirne'de alırdı. Mehmed Çelebiye karşı, Musa Çelebi; II. Murad'a karşı Mustafa Çelebi; II. Bayezid'e karşı Cem Sultan vd. hep bu yolla Edirne'ye geçerek devşirme kökenli merkezî bürokrasiye karşı, merkezkaç güçleri temsil eden gazilerin ve uç beylerin desteğini almaya çalışmışlardı (Akdağ, 1977: I/385). Osmanlı merkezîyetçiliğinin ve kapıkulu sisteminin sembolü olan İstanbul, kısa sürede imar edilip adeta yeniden kurulurken, Anadolu, sadece savaşlarda ihtiyaç duyulan hazır kıta bir gazi deposu olarak kaldı. Bu ikilem yüzünden, başkentin İstanbul dışına taşınması sorunu, İmparatorluğun son dönemlerine kadar Osmanlı siyasi tarihinde sembolik bir alternatif olarak hep gündemde olmuştur. Genç Osman (1618-1622), kapıkullarının taşkınlıklarını durdurmak istediği zaman, başkenti başka bir şehre taşımakla tehdit etti. O sırada merkezin, Edirne, Bursa veya Şam'a taşınacağı söylentileri yayıldı. 1703'te Yeniçeriler, İstanbul uleması ve esnaf loncaları ile birlikte Edirne üzerine yürüdüler. Sultan Mustafa (1695-1703) yıllardır orada oturuyordu ve dedikodulara göre Osmanlı başkenti olarak Edirne'yi düşünüyordu. Daha sonra Sultan Mustafa tahttan vazgeçmeye zorunda kaldı. Yeni seçilen III. Ahmed (1703-1730) başkenti terk etmeyeceği sözünü verdikten sonra tahta geçti. 1800'lere gelindiğinde II. Mahmud (1808-1838), Yeniçerilerin aşırılıklarını terk etmedikleri takdirde, sarayı İstanbul dışına çıkarmakla tehdit etmişti (Kafadar, 1995: 149).

Sonuçta merkezî ve emperyal bir güç olan Osmanlı devleti, gazi beylerinden biri olan Osman Gazi'nin liderliğinde kurulmuştu. İstanbul'un fethinden sonra gaza ruhu, merkezi politikaya rağmen sürdürülmüş, bu kez Avrupa kıtasının sınır boylarındaki akıncı birliklerinde devam etmiştir. Osmanlı'yı bir imparatorluk haline getiren Fatih, 1461'de Trabzon dağlarına yaya tırmanırken, şöyle demiştir: "Bu zahmetler Allah içindir. Elimizde İslam kılıcı vardır. Eğer bu zahmeti ihtiyar etmese bize gazi demek layık olmazdı" (İnalçık, 2002, 506) diyerek, bu ruhtan ayrılmadığını ifade etmektedir.

Osmanlı hükümdarlarına, Orhan'dan itibaren "sultan al-guzat" unvanı, askerlere "guzatu'l-İslâm" denilmekle, gazilik geleneği çeşitli şekillerde yüzyıllarca devam etmiştir. Sipahiliğin babadan oğula geçmesi ve tımar teşkilatını oluşturan birime "kılıç" denilmesi tesadüfi değildir. Aşıkpaşazade, Bursa fatihi olarak andığı Orhan Gazi'yi "gaza için ak börk giyübtür, yüzü ak işi sağ olan Orhan Gazi, ne giyse yaraşur..." (1332 : 84) dediği bu ak börkü daha sonra Yeniçeriler giyecektir. Örnekten da anlaşıldığı gibi, gazilik geleneğinin devamı, Yeniçeri askeri teşkilatında daha açık görülür. Keza Enderun mektebinden önce Balkanlarda ilk devşirilen çocuklar, Hacı Bektaş Veli kültürünün hakim olduğu Anadolu'da, gazi ailelerin yanında, gaza gelenekleri ve terbiyesiyle yetiştirilmişlerdi. Bu yüzden Yeniçerilere "gaziyan-ı Hacı Bektaş-ı Veli" denilmesi tesadüfi değildir. Yine Kanuni Sultan Süleyman'ın Avrupa seferine çıkmadan önce, Sarı Saltuk'un makamını ziyaret etmesi, gaza ruhunun canlı tutulmasıyla ilgilidir. 1732'de Tebriz'in alınması üzerine I. Mahmud'a gazi unvanı verildiği gibi, 1769 yılındaki savaşta, Rus ordularına karşı başarılarından dolayı III. Mustafa'ya da bu unvan verilmiştir. Keza Hezarfen Hüseyin Efendi, "umur-ı saltanatın a'zamı feth-i bilad ve def'-i a'da ve gazadır" der (Özcan, 1995: 366).

Osmanlı'nın son sultanlarından II. Abdülhamid'in, 1877-78 Osmanlı-Rus savaşında şeyhülislamın fetvasıyla gazi unvanını alması, tuğrasına ve devrinde basılan sikkelere bu unvanı koyması, ayrıca hutbelerde söylenmesi için ferman çıkartması, bu geleneğin devamıdır. II. Abdülhamid, aynı savaşta Plevne müdafii Osman Paşa ile Ahmed Muhtar Paşa'ya gazi unvanı vermiştir (Özcan, 1995: 367). Osmanlı tarihinde bunun örneklerini çoğaltmamız mümkündür. Bu durumda, her Osmanlı hükümdarının savaşa çıksın veya çıkmasın gazi olduğu sonucu çıkarılabilir. Dolayısıyla Konya Selçuklularından itibaren Türklerin Anadolu'da nesiller boyu devam eden faaliyetlerine bakarsak, gaza kelimesinin Türklerle özdeşleştiğini söyleyebiliriz. Gaza ruhu ve gazilik geleneği Türk kültüründe derin izler bırakmış, Gazi ve kelimenin dişisi Gaziye, sadece unvan olarak değil, şahıs ismi olarak da Anadolu'da severek kullanılmıştır.

Milli Mücadelede Gaza Ruhü

Gazi Mustafa Kemal'in Milli Mücadele'ye Anadolu'dan başlaması, devşirme kökenli bürokrasinin ve önemli bir gayrimüslim nüfusunun bulunduğu İstanbul'un siyasi ve askerî önemini kaybetmesinin de başlangıcı olmuştur. Sonunda gazi unvanlı bir Türk komutanının, Türkiye Cumhuriyeti'nin başkenti olarak Ankara'yı tercih etmesi, Osmanlı politik düzeninden nihai bir uzaklaşma olarak yorumlanmalıdır. 13 Eylül 1921'de Sakarya Meydan Muharebesinin kazanılması üzerine, 19 Eylül 1921 tarihinde TBMM, Mustafa Kemal'e mareşal rütbesi ile birlikte gazi unvanı vermiştir. Mustafa Kemal Paşa, "neferlere" başlığı altında 20 Eylül 1337

tarihli kendi eliyle yazdığı ve silah arkadaşlarına gönderdiği mesajda bu unvan ve rütbeyi ancak onlara izafe ederek taşıyacağını belirtmiştir¹. Milli Mücadelenin askeri safhasının tam ortasında TBMM'den bu unvanı almasıyla Mustafa Kemal, Anadolu nezdinde ki meşruiyetini pekiştirmiş olmaktadır.

Mustafa Kemal'e gazi unvanını veren ilk TBMM bir gazi meclisi olduğu gibi, Milli Mücadele sırasında, Gazi Meclisinin düzenli ordusu, ilk (İnönü Savaşları) ve son zaferini (Başkomutanlık Meydan Savaşı), halk arasında hala gaza ananelerinin yaşadığı Batı Anadolu topraklarında kazanmıştı. Bu saha, bir zamanlar uç bölgesi sayılan ve ilk gaza faaliyetlerinin başladığı topraklardı. Gazi Mustafa Kemal, 1924 yılında Dumlupınar'da büyük zafer hakkında konuşurken: "Arkadaşlar! Bu gaza ve şahadet diyarını terk ederken, o hatırayı hep beraber hürmet ve tazim ile selamlayalım!" (1997, II/188) diyordu.

Antep ilinin başına, gazi sıfatının konulması kararı, bu şehir halkının istiklal savaşında gösterdiği yiğitlik ve kahramanlıkla birlikte gazi hatırasını yaşatmakla doğrudan ilgisi vardı. 1934 yılında Atatürk soyadını alan Gazi Mustafa Kemal'in, gazi unvanlı bir kentin nüfusuna kayıtlı olması da tesadüfe yorumlanmamalıdır. Atatürk'le olan hatıralarını kaleme alan F. Rıfki Atay, "Çankaya" (1984) adını verdiği eserinin her yerinde, O'nu hep "Gazi" diye anmıştır. Osmanlı'dan kalma birçok lakap ve unvanı kaldıran Atatürk'ün bir konuşma esnasında, kendisine "Paşa hazretleri" denmesine tepki göstererek, "Ne demek paşa hazretleri? Paşa hazretleri yok, paşalık yok, bundan sonra bana paşa demeyiniz" demiştir (Atay, 1984: 582). Bundan böyle Gazi unvanını şerefle taşıyan Mustafa Kemal Atatürk, bütün yazılarını, gazi imzasıyla kaleme almıştır.

Bu gaza geleneği, günümüzde de bazı faaliyetlerle canlılığını korumaktadır. Çeşitli savaş ve mücadelelerde hayatını kaybedenlere şehit, yaralı da olsa sağ dönen askerlerimize hala gazi demektediriz. Sırası gelince Millet Meclisinin kutsal bir çatı olduğundan bahsedilmekte, bazı meclis oturumlarında meclis başkanları, gazi meclisi tabirini kullanarak bu ruha işaret etmektedirler. 1927 yılından beri her yıl düzenlenen Gazi Koşusu hala bu unvanla yapılmaktadır. Milli Mücadeleye katılarak İstiklal Madalyası alanlara da İstiklal Savaşı gazisi unvanı verilmiştir.

H. İnalçık'ın Osman Gazi'nin İznik kuşatması sırasında, "profesyonel Türkmen gazileri, profesyonel askerî üstünlük" Bizans imparatorluk ordusuna karşı galibiyeti getiren doğal bir faktör olduğunu belirtmiştir (İnalçık, 2000: 330). H. İnalçık'ın "profesyonel askeri üstünlük, profesyonel Türkmen gazileri" sözleriyle tanımladığı bu özelliğin, tarihi ve sosyal sebepleri vardır. Sürekli mücadele ve mücadelede, Türkleri, zannedildiği

¹ **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi, TBMM Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923)**, Ankara 1984, IV/1, resim 37.

gibi devlet geleneği ve sisteminden değil, ticaret ve sanat alışkanlıklarını geliştirmeye fırsat vermediği için geri kaldılar. Sanat, ticaret ve maarifte gayrimüslimler ilerleyip, zenginleşirken, Türkler, geleneksel geçim kaynağı olan çiftçilik ve hayvancılıkla uğraştılar. Şüphesiz Osmanlıların zuhurundan bugünlere kadar Türkler arasında birçok tüccar, esnaf sınıfı, sanayi ve ziraat erbabı vardı, fakat bunların seviyesi hiç bir zaman yeterli olmamıştır. Gaza ideolojisi üzerine hayatına yön veren bir toplumun, ileri düzeyde sanata, ticarete, esnaflığa ve hatta çiftçiliğe vakti yoktu. Çünkü her şeyden önce gazalara iştirak edip düşman iline saldırmak, daha kazançlı bir işti. Sonuçta hem sevap kazanıyorlar, hem de birçok ganimet ve servet elde ederek daha doğal ve kolay bir eylem yapıyorlardı. Aynı zamanda sanat ve esnaflık gibi sabır ve uzun zaman isteyen meşguliyetler, asırlarca zaferlerden büyük sevinçler elde etmiş bir millete ve gazi toplumuna ağır geliyordu. Bizde en önemli insan tabakası savaşla meşgul, en önemsiz insanlarsa üretimle meşgul iken, batıda durum tam tersidir. Türkler eskiden beri savaşı kendilerine yegane meslek olarak kabul etmişlerdir. Dünyanın en büyük imparatorluklarından biri olan Osmanlı devleti de bu anlayış üzerine bina edilmiştir. Tanzimat ve Meşrutiyet gibi hürriyet devirlerinde bile bu anlayış değişmemiştir (Nuri, 1329: 117). “Her Türk asker doğar” sözü, yüzyıllardan beri süre gelen bir geleneğin devamından başka bir şey değildir.

Osmanlılar, başından beri, fethettikleri toprakları hem iskan etmek ve hem de gaza yapmaları için Rumeli’ye göç ettirdikleri göçebe Türkmenleri, Yörük adıyla tanımlamıştır. Göçebe ve en iyileri konar-göçer olan bu zümrelerin, mücadeleyle yoğrulmuş hayat serüvenleri, Osmanlı yöneticilerinin, bunların savaşçılık kabiliyetlerinden yararlanma yoluna itmiştir. Türkmenlerin, hiçbir güç ve yönetimin emri altında yaşamak istemeyen bağımsız hareket etme karakterleri, gönderildikleri uç sahalarda düşmanla kolay baş etmelerini sağlıyordu. Anadolu’da Moğol hakimiyetine karşı gösterdikleri bağımsızlık mücadelesinde, başı onlar çekmişti. Balkan topraklarını da, arkasından gelen Türklere vatan açan yine bu Türkmenler idi. Geç dönem Osmanlı kaynaklarında Balkanlardaki bu Yörükler, evlad-ı fatihan olarak taltif edilmişlerdi. Mustafa Kemal’in de Karaman bölgesinden Rumeli’ye göçürülen Yörüklerden olduğu bilinmektedir. İşte uzun zaman sonra, Milli Mücadele sırasında, 1921 yılında, Gazi Mustafa Kemal: “Hürriyet ve istiklal benim karakterimdir” (Atatürk, 1997: III/31) derken, soyundaki Türkmen geleneğini de yansıtmış olmaktadır. Milli Mücadelede Gazi Mustafa Kemal, Balkan savaşları, I. Dünya savaşı, Çanakkale savaşları vb. birçok cephede savaşmış Anadolu halkının, yeniden savaş meydanlarına dökülmesinde, bu insanların ruhlarındaki gaza fikrine ve savaşlardaki doğal üstünlüğüne güvenmiş olmalıdır. Çünkü O, adı geçen savaşlarda Türk milletinin bu gaza ruhunu test etme fırsatı bulmuştu. Zaten Rumeli ve Anadolu’nun her bölgesinde, eski gazi örgütlenmelerini andıran Kuvay-ı Milliye teşkilatlanmaları meydana çıkmışlardı bile.

Doğduğu topraklar şimdi işgal altında kalmış, evlad-ı fatihânın bir üyesi olan Gazi Mustafa Kemal'in, kahraman ecdadının o kutsal gazi unvanını kullanmasının siyasi, askeri ve sosyal olduğu kadar, tarihi bir yönü de olmalıdır. Bu arada şunu da ifade etmek gerekir ki, tarihlerimizde 93 harbi diye bilinen, 1877-78 Osmanlı Rus savaşı ve daha sonra Balkan savaşları sonucu çok büyük bir nüfus Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmıştı. Balkan Türklerinin, Osmanlı'nın son zamanlarında dahi yöneticilerin, gazaya teşvik etmek için kendilerini evlad-ı fatihan (fatih torunları) adıyla yad ettikleri, o insanların toprakları şimdi işgal altındaydı. Gazi Mustafa Kemal'in Milli Mücadele sırasında Selanik dahil Batı Trakya topraklarını Misak-ı Milli sınırları içerisinde göstermesinin özel bir anlamı vardı. Ancak O, Milli Mücadele'ye, atalarının yüzyıllarca savaştığı Rumeli topraklarında, Balkan serhatlarında değil de, Anadolu topraklarında başlamak zorundaydı.

Eğer bu gaza ruhu, Anadolu'nun sinesinde bu denli kökleşmiş olmasaydı, Atatürk, ilke ve inkılaplarını Anadolu'da benimsetmeye çalışırken, bu kadar başarılı olamayabilirdi. Çünkü gazi kimliği, O'na Anadolu halkı katında büyük bir karizma yüklemişti. Atatürk ilke ve inkılaplarını halka yaymaya çalışırken, gazi kimliğinin büyük yararı olmuştur. Çünkü asırlarca, yediği her lokmayı padişahın bir lütfu sayan, geleneklerine bu derece kuvvetle bağlı bir toplumun, inkılapları kolayca benimsemesi beklenemezdi. Dolayısıyla devrimler, sosyal tabandan gelen bir ihtiyaçtan değil de, yukardan dayatmayla halka empoze edilmek durumundaydı. İşte bu süreçte, aleyhinde oluşan şiddetli muhalefete rağmen Mustafa Kemal'in başarılı olmasında, gazi kimliğinin büyük yardımı olmuştur. Ayrıca Mustafa Kemal'in düşündüğü Milli Mücadele'yi, Anadolu'ya ve Türk milliyetçiliği üzerine bina etmesindeki sosyo-psikolojik faktörlerden biri de, yüzyıllar boyunca ihmal edilen Türk milletinin, devşirme kökenli bürokrasiye ve gayrimüslim azınlıklara tercih edilmesi gerçeğidir. Bu kez Mustafa Kemal, kahraman ve fedakar Türk milletini, sadece kendi toprakları için, kendi davaları için gazaya davet ediyordu. Avrupa'da monarşilerin yıkılıp, ulus devletlerin ortaya çıktığı bir dönemde, uluslararası siyasi konjonktürün de gereği buydu. Dolayısıyla Gazi Mustafa Kemal'in başlattığı Milli Mücadele, hedefler milli olduğu gibi, savaş sırasında, gaza düşüncesi gibi, dayanılan temel değerler de milli idi. İşte Gazi Mustafa Kemal, gelenekleriyle bu denli özdeşleşmiş bir din-tarım toplumundan, cumhuriyeti benimseyen ve özümseyen bir toplum çıkarmaya çalışırken, Milli Mücadele sırasında görüldüğü gibi, sadece askeri alanda değil, siyasi ve idari sahada da gazi kimliğini kullanmıştır.

KAYNAKÇA

- AHMEDÎ, (1949), *Dasıtan ve Tevarih-i Müluk-ı Ali Osman*, nşr. N. Atsız, Osmanlı Tarihleri serisi içinde, Türkiye Yayınevi, İstanbul
- AKALIN, Ş.Haluk, *Saltuk-name*, C. I (1987), C. II (1988) ve C. III (1990), Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları.
- AKDAĞ, Mustafa. (1977), *Türkiye'nin İktisadî ve İçtimai Tarihi*, Cem Yayınevi, İstanbul.
- AKDOĞAN, Yaşar. (1988), *İskendername'den Seçmeler*, Kül. ve Tur. Bk. Yayınları, Ankara.
- AŞIK PAŞA, *Garipnâme* C. I-II, haz. K.Yavuz, TDK Yayınları, Ankara.
- AŞIKPAŞAZÂDE, D. Ahmed. (1929), *Menakıb-ı Tevarih-i Al-i Osman*, Giese neşri, Leipzig.
- Aşıkpaşazade Tarihi*, (1332), Ali Bey neşri, Matbaayı Amire, İstanbul.
- ATAY, F.Rıfki. (1984), *Çankaya*, Bates Yayınları, İstanbul.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* (1997), C.II-III, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- BARTHOLD, W. (1990), *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, haz. H.D.Yıldız, TTK yayınları, Ankara.
- CANAN, İbrahim. (1982), *Kütüb-i Sitte*, 3-4. ciltler, Akçağ Yayınevi, İstanbul.
- DİVİTÇİOĞLU, Sencer. (1996), *Osmanlı Beyliği'nin Kuruluşu*, Eren Yayınları, Ankara.
- EFLAKÎ, Ahmed. (1959), *Menakıbu'l-Arifin*, nşr. Tahsin Yazıcı, C.I, Ankara.
- EMECAN, Feridun. (2005), *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul, Kitabevi.
- ENVERÎ. (1928), *Düsturname*, nşr. M.Halil Yinanç, Türk Tarih Encümeni Külliyyatı, İstanbul Evkaf Matbaası.
- IMBER, Colin. (2000), "Osmanlı hanedan Efsanesi", *Söğüt'ten İstanbul'a*, İmge Kitabevi, İstanbul, ss. 243-270.,
- İBNÜ'L-ESİR, (1991), *El-Kamil Fi't-Tarih*, C.3, çev. A. Ağırakça, Bahar Yayınları, İstanbul.
- İBN BATUTA (1330), *Seyahatname*, trc. M.Şerif, C.I, İstanbul, ss. 337, 355-356.
- İNALCIK, Halil. (2000), *Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Savaşı, Söğüt'ten İstanbul'a Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu Üzerine Tartışmalar*, derleyen, M. Öz, İmge Kitabevi, Ankara.
- İNALCIK, Halil. (2002), "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", *Türkler*, C.9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- İNALCIK, Halil. (2005), *Doğu Batı Makaleler*, Cantekin Matbaacılık, Ankara.
- İNALCIK, Halil. (2000), "Osmanlı Devletinin Doğuşu Meselesi", *Söğüt'ten İstanbul'a*, der. O. Özel-M. Öz, İmge Kitabevi, Ankara, ss. 225-240.
- JENNINGS, C.Ronald. (2000), "Gazi Tezi Üzerine Düşünceler", *Söğüt'ten İstanbul'a*, İmge Kitabevi, İstanbul, ss. 429-442.
- KİTAPÇI, Zekeriya. (1991), *Yeni İslam Tarihi ve Türkistan*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul.

- Kitapçı, Zekeriya. (1994), *Orta Asya'da İslamiyet'in Yayılışı ve Türkler*, Konya.
- KAFADAR, Cemal. (1995), *Between Two Worlds The Construction of the Ottoman State*, Universty of California Press, London, England.
- KÖPRÜLÜ, Fuat. (1999), *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, TTK Yayınları, Ankara.
- KÖPRÜLÜ, F.- BARTHOLD, W. (2004), *İslam Medeniyeti Tarihi*, Akçağ Yayınları, İstanbul.
- KÖPRÜLÜ, Fuat. (1993), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, TTK Basımevi, Ankara.
- KÖPRÜLÜ, Fuat. (1943), "Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları", *Bellekten*, S. 27, C. VII, ss. 379-485.
- LEVENT, A.Sırrı. (1956), *Gazavatnameler ve Mihaloğlu Ali Beyin Gazavatnâmesi*, TTK Yayınları, Ankara.
- LİNDNER, R.P. (2000a), *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, çev. M. Günay, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları.
- LİNDNER, R.P. (2000b), *İlk Dönem Osmanlı Tarihinde İtici Güç ve Meşruiyet, Söğüt'ten İstanbul'a*, derleyen M. Öz, O.Özel, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları.
- MELİKOFF, I. "Ghazi", *Encyclopedie de l'İslam* (nouvelle edition), II.
- MENGİ, Mine, (1984), "Garip-Name'de Alplık Geleneğiyle İlgili Bilgiler", *Bellekten*, Sa.192, C.HKLVIII, Ankara.
- NEŞRÎ. *Kitab-ı Cihannüma*, nşr. F. Unat-M.A. Köymen (1949), K.B.Yayınları, Ankara.
- NURİ, Celal. (1329), *Mukadderat-ı Tarihiye*, Matbaayı Amire, İstanbul.
- Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi (1984), TBMM Hükümeti Dönemi (23 Nisan 1920-29 Ekim 1923), Ankara.
- OCAK, A.Yaşar, "Danışmendname", *TDVİA*, C.8, ss. 477-478.
- OCAK, A.Yaşar. (1992a), "Battal Gazi" *TDVİA*, C.5, ss. 204-205.
- OCAK, A.Yaşar. (1992b), "Battalname", *TDVİA*, C.5, ss.205-206.
- ÖMERÎ. (1988), *Mesalikü'l-absar fî Memalikü'l-emsar*, (faksimile) nşr. F.Sezgin, Frankfurt, III-IV, ss. 176-177.
- ÖZCAN, Abdülkadir. (1995), "Türklerde Gaza Geleneği", *Ekrem Hakkı Ayverdi Hatıra Kitabı*, İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları.
- ÖZCAN, Abdülkadir. (1991), "Ayyar", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. IV, İstanbul.
- TABERİ. (1983), *Tarih-i Taberi Tercemesi*, III. Cilt, Can Kitabevi, İstanbul.
- TEKİN, Şinasi. (1989), "XIV. Yüzyılda Yazılmış Gazilik Tarikası "Gaziliğin Yolları" Adlı Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Gaza / Cihad Kavramları Hakkında", *Journal of Turkish Studies*, V.13, 1989, İstanbul.
- TEKİN, Şinasi. (1993a), "Gazi Teriminin Anadolu İle Akdeniz Bölgesinde İtibarını Yeniden Kazanması", *Tarih ve Toplum*, C.19, Sayı.110, Ankara.
- TEKİN, Şinasi. (1993b), "Türk Dünyasında Gaza ve Cihad Kavramları Üzerine Düşünceler", *Tarih ve Toplum*, C. 19, S. 109, İstanbul.
- TEVHİD, Ahmet. (1926), "Orhan Beyin Vakfiyesi", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, 16.sene, No.13, İstanbul.

- TURAN, Osman. (2004), *Doğu Anadolu Türk Devleti Tarihi*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- TURAN, Osman. (1971), *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Turan Neşriyat, İstanbul.
- WITTEK, Paul. (1985), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, çev. A. Berktay, Kaynak yayınları, İstanbul.
- WITTEK, Paul. (1936), *Deux Chapitres de l'Historie des Turcs de Roum*, Byzanton, Bruxelles, XI.
- WITTEK, Paul. (1999), *Menteşe Beyliği*, çev. O.Ş.Gökyay, TTK Yayınları, Ankara.
- YÜCE, Kemal. (1987), *Saltukname'de Tarihi, Dinî ve Efsanevi Unsurlar*, KB Yayınları, Ankara.
- ZACHARİADOU, Elizabeth. (2000), "İlk Osmanlılara Dair Tarih ve Efsaneler", *Söğüt'ten İstanbul'a*, İmge Kitabevi, İstanbul, ss. 341-394.